

16. BÖLÜM / CHAPTER 16

MEHMET AKİF ERSOY'DA YAPI-FAİL İKİLİĞİ: İLİŞKİSEL SOSYOLOJİ BAĞLAMINDA BİR ANALİZ

STRUCTURE-AGENCY DICHOTOMY IN MEHMET AKİF'S WRITINGS: AN ANALYSIS IN THE CONTEXT OF RELATIONAL SOCIOLOGY

Birsen Banu OKUTAN*

*Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: bbokutan@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-3817-7384

DOI: 10.26650/B/AA07.2022.011.16

ÖZ

Mehmet Akif Ersoy, zamanının toplumsal düşüncesini yansıtan önemli sosyal aktörlerden biridir. Yazdıklarıyla Türkiye toplumunun sosyal tarih zeminine ışık tutması, bugünü anlamak için ipuçları sunması, eserlerini tekrar tekrar çalışmak için bir nedendir. Ersoy sosyal olayların gidişatına neşter vuran, sosyal adaletsizlik ve eşitsizlikten rahatsızlık duyan ve bu rahatsızlığını dile getirdiği için çeşitli çevreler tarafından eleştirilen toplumbilimci kimliği taşır. Bu nedenle yazınlarını salt edebi kategoride değerlendirmek büyük bir eksiklik olur. Akif kimi zaman kimsesiz ve sahipsiz çocukların yaşadıklarını anlatırken, kimi zaman gençlerin içine düştüğü ataleti ve beraberinde gelen buhranı sorgular. Bazı anlatılarında, aydın meselesini irdelerken, bazılarında âlim-arif ikiliğini masaya yatırır. Zengin fakir arasındaki eşitsizliği veya şiddetin parametrelerini çözümlerken, hak-hukuk tanımazlığın yerleşikliğini sorunsallaştırır. Milleti ve kültürü oluşturan nedenlerin varlığını tartışır; gelenekle modernitenin arasına sıkışan kitleyi anlamaya çalışır. Milli, dini ve manevi değerlerden yola çıkarak ideolojilerin ve ideologların tavırlarını tetkik eder, inkılapçılığın, taklitçiliğin, islahatın sınırlarını belirlemeye uğraşır. Toplumun huzurunu bozacak tehlikeleri sıralarken geleceğe yönelik yordamalarda bulunur. Ayrıca Akif yaşadığı dönemin İstanbul'daki gündelik hayatın nasıl olduğuna dair zengin bir fotoğraf sunar. İstanbul'un kenar mahalleleri, kandiller, küfe taşıyan hamallar, kömürçüler, attar dükkânları ile çevrili sokaklar, hasra sarılmış cesetler, basık tavanlı karanlık sefil meyhaneler, bayram günü beşik salıncaklar, kurulan çadırlar gibi zihnimize düşen birçok resim karesi, tarihsel bilginin kümülatif imgesine işaret eder. Bu işaretleri takip ederek kimi zaman yapı, kimi zaman kurum kimi zaman da fail bahislerinin üzerinden bir eleştiri tablosunun ortaya çıktığı görülür. Bu çalışmanın konusu da Akif'in metinlerinde yapı, kurum ve fail arasında kurduğu ilişkiyi *Mahalle Kahvesi* üzerinden çözümlenektir. Çalışmada öncelikle yapı-kurum ve fail arasında var olan teorik

belirlenimler, ilişkisel sosyoloji vasıtasıyla tanımlanacak ardından bahsi geçen metin üzerinden bir analiz yapılacaktır. Yapı, kurum ve failer arasındaki ilişkinin yönünü tayin etmek geçmişte kurulan kendiliklerin geleceğe yönelik verilerini anlamlandırmak olur. Neticede Akif'in dil kurgusu ve düşünme biçiminin araştırılması ile bir yandan tarihsel sosyolojinin ilişkisel biçimleri çözümlenirken bir yandan da bugünü aydınlatan donelelere ulaşılır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Yapı, Fail, İlişkisel sosyoloji, Mahalle Kahvesi

ABSTRACT

Mehmet Akif Ersoy offers clues to analyze the present while shedding light on the social history of Turkish society through his writings. Ersoy, as an author who analyzes social events, is disturbed by social injustice and inequality, and is criticized by various circles for expressing this discomfort, and carries the identity of a sociologist. Akif sometimes narrates the experiences of orphaned and homeless children, sometimes questions the inertia of young people and the depression that comes with it. In some of his narratives, he discusses the scholar-enlightened duality while scrutinizing the intellectual issues. While he analyzes the inequality between the rich and the poor or the parameters of violence, he problematizes the entrenchedness of lawlessness. Ersoy discusses the existence of the causes that builds the nation and culture; tries to understand the mass trapped between tradition and modernity. He examines the attitudes of ideologies and ideologists based upon national, religious and spiritual values, and tries to determine the limits of revolutionism, imitation and reform. Ersoy makes predictions for the future while listing the dangers that will disrupt the peace of the society. In addition, Akif presents a rich photograph of how the daily life in Istanbul of his time was. Many picture frames that come to our minds -such as the slums of Istanbul, oil lamps, porters carrying panniers, coal miners, streets surrounded by attar shops, corpses wrapped in straw, dark miserable taverns with low ceilings, cradle swings on feast days- tents point to the cumulative image of historical knowledge. By following these signs, it is seen that a picture of criticism emerges, sometimes over the structure, sometimes the institution, and sometimes the actor. The aim of this study is to analyze the relationship between the structure, institution and the actor in Akif's texts through the *Mahalle Kahvesi*. Firstly, the theoretical determinations among the structure-institution and the agency will be defined through relational sociology; then, an analysis will be made on the aforementioned text. Determining the direction of the relationship among the structure, the institution and the agents is to make sense of the future data of the selves established in the past. As a result, it is possible to analyze the relational forms of historical sociology, and data that illuminates the present can be reached through the research of Akif's language construct and way of thinking.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Structure, Agency, Relational sociology, Mahalle Kahvesi

Extended Abstract

Mehmet Akif Ersoy offers clues to analyze the present while shedding light on the social history of Turkish society through his writings. Ersoy, as an author who analyzes social events, is disturbed by social injustice and inequality, and is criticized by various circles for expressing this discomfort, and carries the identity of a sociologist. Akif sometimes narrates the experiences of orphaned and homeless children, sometimes questions the inertia of young people and the depression that comes with it. In some of his narratives, he discusses the scholar-enlightened duality while scrutinizing the intellectual issues. While he analyzes the inequality between the rich and the poor or the parameters of violence, he problematizes the

entrenchedness of lawlessness. Ersoy discusses the existence of the causes that builds the nation and culture; tries to understand the mass trapped between tradition and modernity. He examines the attitudes of ideologies and ideologists based upon national, religious and spiritual values, and tries to determine the limits of revolutionism, imitation and reform. Ersoy makes predictions for the future while listing the dangers that will disrupt the peace of the society. In addition, Akif presents a rich photograph of how the daily life in Istanbul of his time was. Many picture frames that come to our minds -such as the slums of Istanbul, oil lamps, porters carrying panniers, coal miners, streets surrounded by attar shops, corpses wrapped in straw, dark miserable taverns with low ceilings, cradle swings on feast days- tents point to the cumulative image of historical knowledge. By following these signs, it is seen that a picture of criticism emerges, sometimes over the structure, sometimes the institution, and sometimes the actor. The aim of this study is to analyze the relationship between the structure, institution and the actor in Akif's texts through the *Mahalle Kahvesi*.

Firstly, the theoretical determinations among the structure-institution and the agency will be defined through relational sociology; then, an analysis will be made on the aforementioned text. Determining the direction of the relationship among the structure, the institution and the agents is to make sense of the future data of the selves established in the past. As a result, it is possible to analyze the relational forms of historical sociology, and data that illuminates the present can be reached through the research of Akif's language construct and way of thinking. One of the fundamental problematics of sociology is to transcend the dichotomy between structure and agency. To be able to transcend, in a sense, requires analyzing the relationship between them. Relational sociology also examines the places where the connection points are embodied in order to realize this transcendence. The basic logic is to reject the essentialist understanding, to eliminate the possibility of domination of one over the other. "Relational sociologists have tried to overcome the individual-society dichotomy and the structure-agency dichotomy that comes with it by trying to conceptualize both individuals and larger formations in which individuals participate (such as societies, institutions, social systems) as belonging to the same reality level that is the relational level."

In this way, the ground that touches and reflects the two components with its visibility between the structure and the agent appears as institutions. The institution, which we consider as a ground, is the area on which all kinds of relationality that we express, albeit by dividing it into business and private life. "Structures touch actors with the hands of institutions; actors therefore experience institutions, not structures." The interconnectedness of the institutions and their interaction with each other should be evaluated holistically. Otherwise, how an entity works

cannot be understood in depth. The nature of this relationship should be focused on in order to differentiate the blind spots that remain in the dark. Structure – the structure in question here is the social structure. It points “the organizational style of a social group at the level of the smallest social group and the largest social group (society), and the stereotyped (typed and modeled) whole of the relational system arising from this organizational style.” At this level, the solution of the relationship between the structure and the actor takes place through the institution. Öğütler refers to the institution by making a distinction between “topos” and “locus” in order to solve the confusion of the formulation; while the existence of the institution in the space and its topos with its word characterization in other words, gives us the structure-institution relationship, the locus leads to the dispositional and strategic actions of the agents, in other words, to the institution-agent connection at the micro scale. It is not possible for the existence of the structure, which has formed over the years, to be disposed of with daily changes.

Ersoy announces that *Mahalle Kahvesi* (the neighborhood coffee) creates a unique social memory and that this situation – memories do not carry high meanings, on the contrary, they represent the “bad sides of our history.” There is concern that this representation will be passed on to the next generations; and while it is stated that this is not the inheritance inherited from the past, it is reminded that “intelligence and bravery flows the veins of the noble generation”. The fact that the work seen as torture by youth or that young people think that there is no need to get tired in the mortal world are listed as the weaknesses of the “coffee houses” established on the actors. The three steps we set up within the framework of the information leaked from the lines, problematize the existence of the neighborhood coffee, which is one of the indicators of the leisure time institution, as a mediation between the structure and the actor. In this case, the actor’s resilience in the spatial network leaves inured behavior patterns for the future. Repetitive behavior patterns indicate the effect of the actor on the structure. From this point of view, it is seen that Akif describes the effect of the neighborhood coffee, which is an indicator of the leisure time institution as topos, on the structure through a landscape that “absorbs the spirit of effort”. In the place established as topos, the effect of the institution on the structure -absorbing the spirit of effort- indicate the rifts that occur in the structure. It is desirable to be vigilant against any formation that leads to inertia. As the locus, on the other hand, while pointing that the family kills the spirit of the home, the main emphasis is on the actor; the actor is the one who affects and is affected by the institution itself. It may be necessary to reinterpret the existence of the structure on the institution or to match it with a new terminology, through the word “spirit” as the conceptualization of the word is too hard to describe in the sociology literature.

Giriş

Mehmet Akif Ersoy, zamanının toplumsal düşüncesini yansıtan önemli sosyal aktörlerden biridir. Yazdıklarıyla Türkiye toplumunun sosyal tarih zeminine ışık tutması, bugünü anlamak için ipuçları sunması, eserlerini tekrar tekrar çalışmak için bir nedendir. Ersoy sosyal olayların gidişatına neşter vuran, sosyal adaletsizlik ve eşitsizlikten rahatsızlık duyan ve bu rahatsızlığını dile getirdiği için çeşitli çevreler tarafından eleştirilen toplumbilimci kimliği taşır. Bu nedenle yazınlarını salt edebi kategoride değerlendirmek büyük bir eksiklik olur. Akif kimi zaman kimsesiz ve sahipsiz çocukların yaşadıklarını anlatırken, kimi zaman gençlerin içine düştüğü ataleti ve beraberinde gelen buhranı sorgular. Bazı anlatılarında, aydın meselesini irdelerken, bazılarında âlim-arif ikiliğini masaya yatırır. Zengin fakir arasındaki eşitsizliği veya şiddetin parametrelerini çözümlerken, hak-hukuk tanımazlığın yerleşikliğini sorunsallaştırır. Milleti ve kültürü oluşturan nedenlerin varlığını tartışır; gelenekle-modernitenin arasına sıkışan kitleyi anlamaya çalışır. Milli, dini ve manevi değerlerden yola çıkarak ideolojilerin ve ideologların tavırlarını tetkik eder, inkılapçılığın, taklitçiliğin, ıslahatın sınırlarını belirlemeye uğraşır. Toplumun huzurunu bozacak tehlikeleri sıralarken geleceğe yönelik yordamalarda bulunur. Ayrıca Akif yaşadığı dönemin İstanbul’undaki gündelik hayatın nasıl olduğuna dair zengin bir fotoğraf sunar. İstanbul’un kenar mahalleleri, kandiller, küfe taşıyan hamallar, kömürcüler, attar dükkânları ile çevrili sokaklar, hasıra sarılmış cesetler, basık tavanlı karanlık sefil meyhaneler, bayram günü beşik salıncaklar, kurulan çadırlar gibi zihnimize düşen birçok resim karesi, tarihsel bilginin kümülatif imgesine işaret eder. Bu işaretleri takip ederek kimi zaman yapı, kimi zaman kurum kimi zaman da fail bahislerinin üzerinden bir eleştiri tablosunun ortaya çıktığı görülür. Bu çalışmanın konusu da Akif’in metinlerinde yapı, kurum ve fail arasında kurduğu ilişkiyi *Mahalle Kahvesi* üzerinden çözümlenektir. Çalışmada öncelikle yapı-kurum ve fail arasında var olan teorik belirlenimler, ilişkiyel sosyoloji vasıtasıyla tanımlanacak ardından bahsi geçen metin üzerinden bir analiz yapılacaktır. Yapı, kurum ve failer arasındaki ilişkinin yönünü tayin etmek geçmişte kurulan kendiliklerin geleceğe yönelik verilerini anlamlandırmak olur. Neticede Akif’in dil kurgusu ve düşünme biçiminin araştırılması ile bir yandan tarihsel sosyolojinin ilişkiyel biçimleri çözümlenirken bir yandan da bugünü aydınlatan donelere ulaşılır.

Yapı-Fail ve Kurum İlişkisi

Sosyolojinin temel problematiklerinden biri, yapı ve fail arasındaki dikotomiye aşmaktır. Aşımı gerçekleştirebilmek, bir manada aralarındaki ilişkiyi de çözümleneyi gerektirir. İlişkiyel sosyoloji bu aşımı gerçekleştirmek için aradaki bağlantı noktalarının somutlaştığı

yerleri de mercek altına alır. Temel mantık tözcü anlayışı reddetmek, birinin diğeri üzerindeki tahakkümünün olabirirliğini bertaraf etmektir¹. “İlişkisel sosyologlar birey toplum ikiliğini ve onunla birlikte gelen yapı-fail ikiliğini hem bireyleri hem de bireylerin iştirak ettikleri (toplumlar, kurumlar, toplumsal sistemler gibi) daha büyük oluşumları aynı gerçeklik düzeyine, ilişkisel düzeye ait olarak kavramsallaştırarak aşmaya çalışmışlardır². Bu minvalde yapı ve fail arasında görünürlüğü ile iki bileşene dokunan ve onları yansıtan zemin, kurumlar olarak karşımıza çıkar. Bir zemin olarak düşündüğümüz kurum, iş ve özel hayat diye parçalara ayırarak da olsa ifade ettiğimiz her türlü ilişkiselliğin üzerinde yaşandığı alandır. “Yapılar failere kurumların elleriyle dokunur; failer bu yüzden yapıları değil kurumları deneyimlerler”³. Kurumların kendi içinde bağlantısı birbirleriyle olan etkileşimi bütünsel değerlendirilmelidir. Aksi takdirde bir entitenin nasıl işlediği derinlemesine anlaşılabilir. Karanlıkta kalan kör noktaların ayırışması için ilişkinin niteliğine bakılmalıdır. Yapı -burada söz konusu yapı, sosyal yapıdır- “en küçük sosyal grup ve en büyük sosyal grup (toplum) düzeyinde bir sosyal grubun teşkilatlanma tarzı, bu teşkilatlanma tarzından doğan ilişkiler sisteminin kalıplaşmış (tipleşmiş ve modelleşmiş) bütünü”⁴ gösterir. Bu düzlemde yapı ve fail arasındaki ilişki biçiminin varlığı, kurum üzerinden gerçekleşir. Ögütle, formülasyonun karmaşasını çözmek için bize kurumu, “topos” ve “locus” arasında bir ayrıma giderek anlatır; kurumun uzamdaki varlığı ve kelime nitelemesiyle toposu bir diğer ifadeyle yapı-kurum ilişkisini verirken, locus mikro ölçekte failerin dispozyonel ve stratejik eylemlerine bir diğer ifadeyle kurum-fail bağlantısına götürür⁵. Yapının yıllar içinde oluşan varlığının günü birlik değişimler ile bertaraf olması imkân dâhilinde değildir. Kurumun yapı ve fail arasındaki dolayımını ve kurumlar arası ilişkinin yapıyla bitimsiz ilişkisini Ögütle şöyle açıklar:

“...Kurumların somut alanda ikamet eden nesnelere olarak tasavvur edildiği bu formülasyona göre (tekrarlarsam reel alanda yapılar ve mekanizmalar, empirik alanda failer yer alır; kurumlar, bu iki arasındaki dolayımı teşkil eder), sosyal kurumlar, üzerlerinde yapısal güçlerin cisimleştiği uzamlardır. Sözelimi, aile kurumu eril tahakküm, mülkiyet tahakkümü, ebeveyn tahakkümü vs. mekanizmalarını bir arada cisimleştirir. Fakat mekanizmaların uyguladığı

- 1 François Depeltau, “İlişkisel Dönüşün Yönü Nedir?”, *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, ed. Christopher Powell, François Depeltau, çev. Özlem Akkaya, yay. haz. Ali Esgin -Güney Çeğin, Phoenix, Ankara 2015, s. 282.
- 2 Christopher Powell, François Depeltau, “Giriş”, *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, ed. Christopher Powell, François Depeltau, çev. Özlem Akkaya, yay. haz. Ali Esgin -Güney Çeğin, Phoenix, Ankara 2015, s. 18.
- 3 Vefa Saygın Ögütle, *Kurumların Sosyal Gerçekliği*, Phoenix, Ankara 2019, s. 119.
- 4 Zeki Arslantürk, Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001, s. 245.
- 5 Ögütle, *a.g.e.*, s. 119.

yapısal güçlerin kurumsal bağlamda işlerlik kazanması, aynı zamanda, kurumların herhangi bir güce sahip olmadıkları anlamına gelir ve bu yapı ile kurum arasına konulması gereken ayırımın en önemli nedenlerindedir.”⁶

Kurumlar arası ilişkiler birbiriyle anlamlı hale gelirse; aile, din, devlet, ekonomi, eğitim ve bunun yanında tali entite olarak söylenebilecek serbest zaman kurumu bütünleşik etkileşim arz eder. Serbest zaman kurumundan bahsedilen her yerde, kurumu locus olarak izleyebileceğimiz, sahayı gözlemleyebileceğimiz rahat bir alan vardır. Her türlü kurum üzerinden bilgi ağlarını irdelemeye uğraş verdiğimiz yerler, oyun ve oyuncuların⁷ performanslarının⁸ gerçekleştiği anlamlı düzeneklerdir. Kurumların örgütlü itimat birimleri olduğu düşünüldüğünde, bu performansların nasıl şekillendiği açığa çıkar. Bourdieu’nun ifadesiyle,

“Kurumlar ne demektir? Örgütlü itimat, örgütlü güven, örgütlü inanç, inanıldığı için gerçek kabul edilen ve böylelikle kazanan müşterek kurgudur. Bir gerçekliğin müşterek bir kurgu olduğunu söylemek, hiç kuşkusuz var olduğuna inanıldığı şekilde değilse dahi, onun var olduğunu söylemenin bir yoludur.”⁹

Bu mekanizmanın içinde aktörlerin eylem biçimlerini, dispozisyonel eylemler ve stratejik pratikler olarak ayırmak önemlidir¹⁰. Devirli, tekrar eden dizpozisyonel eylem, bedene yerleşen kişinin kendiliğinden var saydığı alışkanlıklar dizisi olurken; stratejik eylem, planlı, değişime açık, rekabetçi, çatışma vasfı sayılacak hareket formlarıdır¹¹. Hâlihazırda ikisinin de birbirinden keskin bir ayırmayla tanımlanmayacağı açıktır; fakat burada her kurumun kendi oluşturduğu tradisyona baktığımızda, eylem tiplerinin kültürel formlarla yakından ilişkili olduğu görülür. Kişinin genişletilmiş üretimini¹² sağlayacak ve kurumsal kültürünü aktaracak olan pratikler bu bağlamda değerlendirilebilir. Serbest zaman kurumundan söz ettiğimizde de, iş-dışı zamanın kurgulandığı yerlerdeki mevcut durumu analiz edeceğimiz için, bütünü önemli bir parçası hakkında bir yığın veri gelecektir. Zihnimize tutmamız gereken parametre, serbest zaman kurumunun somutlaştığı birimlerin de “yapı ve faillik arasında

6 Öğütle, *a.g.e.*, s. 122.

7 Bourdieu’nun çalışmalarında alan içinde gerçekleşen oyunun ve oyuncularının doksalar yörüngesinde davranış biçimlerini anlamak, habitusun yapılandırılmış eğilim, yatkınlar seti olarak varlığını bilmek konunun çerçevesini çözümlemek açısından gereklidir. Bk. Pierre Bourdieu, *Sosyoloji Meseleleri*, çev. Aslı Sümer, Mustafa Gültekin, Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Heretik, Ankara 2016.

8 Burada kullandığımız performans kelimesinin manası için Goffman’ın metinlerine bakılmalıdır. Erving Goffman, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Harvard University Press, 1974.

9 Pierre Bourdieu, *Devlet Üzerine*, çev. Aslı Sümer, İletişim, İstanbul 2015, s. 57.

10 Öğütle, *a.g.e.*, s. 132.

11 Öğütle, *a.g.e.*, s. 132-134.

12 Kadir Cangızbay, “Kültür ve Medeniyet”, *Türk Yurdu*, sayı 48, Ağustos 1991, s. 42-45.

dolayım sağlayan, dinamik tarihsel konfigürasyonlar olarak”¹³ kavranmasıdır. Serbest zaman kurumunun¹⁴ işleyişini anlamak üzere, oluşturulduğu coğrafyada hangi biçimlere, nasıl ve ne şekilde büründüğü izlenebilir. Nihayetinde serbest zaman, “zamanın üretime yönelik olmadan tüketilmesidir”¹⁵ ve bu durumda, sportif faaliyetler, sanatsal, edebi, sosyo-kültürel aktiviteler veya bilimsel etkinlikler ile haz sağlamaya yönelik geziler, bu kategoriye girmektedir. Bir ülkenin serbest zaman etkinliklerini geçirdiği somut öğelerin çeşidi, failerin genel yaşam görüşlerinin seyrini belirler. Serbest zaman kurumunun kendi özelinde işaretlediği ve varlık gösterdiği mekânlar, kendi zamanını temsil ettiği gibi ileri dönemler için yapısal sürekliliği de etkiler. Mekânların ve işleyiş biçiminin seyri, her ne kadar toplumsal morfolojinin değişmesiyle birlikte farklı biçimlere evrilsen de belirli mekânsal özelliklerin veya failin dispozyonel eylemlerinin aktarılmasına neden olur. Geriye dönük kurumsal oluşumların tarihsel izdüşümünü sürebilmek, bugünü anlamlandırmak hususunda ciddi kazanç sağlar. Bu ekseninde, ilerleyen bölümde, döneminde *zaman* kavramsallaştırmasını kendisine problem edinmiş, toplum eleştirimenlerinden biri olarak zikredebileceğimiz Mehmet Akif Ersoy’un *Mahalle Kahvesi*¹⁶ mercek altına alınacaktır.

Mahalle Kahvesi

Tarihsel bir okuma yapıldığında, Osmanlı döneminden günümüze çeşitlenerek ve zamana bağlı değişerek gelen kahvehaneler, Mahalle Kahvehaneleri, Esnaf Kahvehaneleri, Yeniçeri Kahvehaneleri, Âşık Kahvehaneleri, Semai Kahvehaneleri, Meddah Kahvehaneleri¹⁷ gibi mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Akif’in merçeğindeki, Osmanlı toplumunun gündelik hayatının aşına mekânı mahalle kahvesidir. Mahalle Kahvesi, metinde negatif yüklü bir bagaj ile tanımlanır. Azmin önüne dikilen¹⁸, gayret ruhunu emen¹⁹ bir haydut olarak nitelendirilirken, zamana kıyan sinsî câninin bir an önce kapatılması gerektiği söylenir²⁰. “Kanlı perde”, “Doğu’nun bakılmayan yarası”²¹, “Doğunun katili”²² şeklindeki ifadeler, Akif’in öfkesinin

13 Ögütte, *a.g.e.*, s. 129.

14 Arslantürk, Amman, *a.g.e.*, s. 328.

15 Arslantürk, Amman, *a.g.e.*, s. 329.

16 Mehmet Akif Ersoy’un *Mahalle Kahvesi* isimli eseri incelenirken, Dergâh Yayınları’ndan çıkan sadeleştirilmiş metin özellikle tercih edilmiştir. Metnin edebi karakterinden ziyade topluma sunulan mesajların daha net anlaşılması hedeftir. Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, Orijinal Metin-Sadeleştirilmiş Metin Notlar, haz. Ö. Faruk Huyugüzel - Fazıl Gökçek - Rıza Bağcı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 210-228.

17 Tafsilatlı bilgi için bkz. Cem Sökmen, *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri*, Ötüken, İstanbul 2011.

18 Ersoy, *a.g.e.*, s. 211.

19 Ersoy, *a.g.e.*, s. 213.

20 Ersoy, *a.g.e.*, s. 211.

21 Ersoy, *a.g.e.*, s. 211.

22 Ersoy, *a.g.e.*, s. 213.

somutlaşmış biçimleridir. Kahvede boşa zaman geçiren insanların anlayışlarının söndüğü²³ iletilmektedir. Temel mesaj, *Durmayalım, Azim* gibi diğer yazınlardaki eyleme yapılan hararetle vurgulardan ayrı düşünülmemelidir. Oturma, sohbet etme veya kumar oynama gibi keyfi faaliyetlerin tüm gün sürmesine ve her gün devam etmesine tepki gösterilmekte; mahalle kahvesinin kendine has toplumsal hafıza yarattığı ve bu hatıraların yüksek manalar taşımadığı, aksine “tarihimizin kötü taraflarını”²⁴ temsil ettiği dillendirilmektedir. Bu temsilin bir sonraki nesle aktarılacağı endişesi ile geçmişten devralınan hantal miras yerine “soylu neslin, damarlarından zekâ ve yiğitlik aktığı”²⁵ hatırlatılmaktadır. Fail için çalışmanın, mücadele etmenin, yorulmanın önemsenmemesi, “kahvehanelerin” aktörler üzerindeki zafiyetleri olarak sıralanır. Satırlarla çizilen bu resim, bizlere yapı, fail ve bir dolayım olarak serbest zaman kurumunun nasıl şekillendiğini düşündürür. Failin mekânsal ağda yerleşikliği, ileriye yönelik kanıksanmış davranış modelleri aktardığında, tekrar eden edimler, yapı üzerinde etkiler bırakır.

Etkinin somutlaşan biçimi, her ne kadar kurumların birlikteliği ile oluşan kültürel hattı verse de şimdiki zaman içinde bu ayrımı çözümlemek kolay değildir. Bu nedenle geçmişten şimdiye uzanan kurumlar arası birliktelik figürasyonunun birimleri olarak ele alınabilir. Akif de bu bağlamda, mahalle kahvesinin yerleşikliğini fail üzerinden aile kurumuna iletir. Projeksiyon, ailenin kendi iç dokusunda *zaman ayırma* ile kendini var eden duygudaşlık durumunun, parçalarına yönelir. Ailede bir erkek figürün zamanının çoğunu mahalle kahvesinde geçirmesi, kurumlar arası bozulan dengeyi imgelemektedir. Mahalle kahvesinin erkeklerde süreklilik duygusu yaratması, erkeklerin dama, iskambil oyunları gibi eğlence araçları ile kendilerini tüm gün bir sosyalleşme mecrasına kaptırması, “fikir ve zekâdan nasibin gölgesi yok”²⁶ şeklinde tanımlanır. “Sıkıldın öyle mi? Fakat biraz alışsan eğer, feza kadar geniş gelir sana bu dar çember” derken failin kendini özgür hissettiği kahvehaneden neden hoşlandığı anlaşılabilir²⁷. Buna karşılık, ailenin dünyada en huzurlu yer²⁸ olduğu söylenir, dengesizliği bertaraf etmek için erkeğin eviyle ilgilenmesi tavsiye edilir²⁹. “Tavanın pervazı altındaki toprak yuvadan, bakıyor bunlara, yan yan, iki çift ince nazar, ya sizin bir yuvanız yok mu? Diyor anlaşılın, dişi erkek çalışan yavrulu kırlangıçlar” derken erkek, kadın çalışan kırlangıçların bile bu yersizliğe/evsizliğe şaşıracağı ifade edilir³⁰. Bu çerçevede, bir

23 Ersoy, *a.g.e.*, s. 213.

24 *A.g.e.*, s. 213.

25 *A.g.e.*, s. 213.

26 *A.g.e.*, s. 225.

27 *A.g.e.*, s. 215.

28 *A.g.e.*, s. 215.

29 *A.g.e.*, s. 215.

30 *A.g.e.*, s. 226.

locus olarak serbest zaman kurumu belirleyici olduğu kadar belirlenendir -diğer kurumların da birbirini etkilediği ve etkileyeceği her zaman aklımızdadır-. Faillerin davranış biçimleri aileyi, yuvalıktan çıkarabilir veya yuvaya dönüştürebilir. Bu noktada, ev fikrinin, faillerin beden-ruh bütünlüğü ile ancak yuvaya dönüşeceği gösterilir; “içinde duygu taşıyan kalp için bu zevk az mı” söylemi, manevi motivasyon aracı olarak işler. Kurumun fail ile olan ilişkisine görünmeyen bir unsur olarak “ruhun” eklemlenmesi, edebi motivasyonun seçtiği bir kavramsallaştırma olarak addedilebilir.

“Aile hayatı diye bir hayat tarzı var
Mutluluk ancak odur...dense hangimiz anlar?
Aile hayatı dünyada en huzurlu hayat,
Fakat o alemi bizler tanır mıyız? Yazık!
Sabahleyin dolaşıp bir kazanca hizmetle,
Evinde akşam otursan büyük bir hürmetle
Karın, çocukların, annen, baban, kimin varsa
Etrafında bulunsalar, seni kat kar bu hâleler sarsa;
Cennet köşkünü yuvanda görsen olmaz mı?
İçinde duygu taşıyan kalp için bu zevk az mı?
Karın ruh yoldaşın, çocukların ruhun
Anan, baban korunmak için sığındığın kucağın.
Sıkıldın öyle mi? Fakat biraz alışsan eğer
Fezâ kadar geniş gelir sana bu dar çember
Ne var şu kahvede bilmem ki sığmıyorsun eve?”³¹

Diğer yandan, mahalle kahvesinin yapı üzerindeki etkisi, “gayret ruhunu emen” bir manzara ile tanımlanır. Topos olarak kurumun yapı üzerindeki etkisi, azmetmeyi durduran, doğuyu öldüren, batakhane benzeri, ölmeden faili gömen unsurlar ile belirtilir. Serdedilen fiziksel görüntü, ileri-geri tartışmalarını anlamlandıracak bir sahne sunar. Yıkık dökük, perişan halde var olmaya çalışan mahalle kahvesinde insanlar, sağlıksız koşullar altında mutmain halleriyle vakit geçirirler. Yapının görünen yüzü serbest zamanın mahalli mekânı olarak kahvehanenin bayındır hale gelmemesi, köhnemiş zihniyetin yerleşikliği sembolize eder. İleriye yönelik tevarüs edecek aktarımdan duyulan endişe, bu satırlarda gizlidir. Akif burada milletin gelişim çizgisindeki gedikler veya yaralar olarak tanımladığı kahvenin varlığını zikrederken kurumun yapıyı nasıl dönüştüreceğini de açıklar. Metin, hataları farkına varmak için kurgulanmış bir şikâyet bildirisi olarak okunabilir.

“Mahalle kahvesi!” Osmanlılar bilir ne demek?
 Tasavvur etme sakın “Görmedim nedir?” diyecek
 Dilenci şekline girmiş bu sinsî caniler,
 Bu, gündüzün bile yol vermeyen haydutlar,
 Adımda bir dikilir, azminin gelir önüne...
 Zavallı yolcunun artık kıyar bütün gününe!
 Evet, dilenci sanır seyreden kıyafetini;
 Fakat bir onluğa kucak açar sefaletini
 Acımaya layık görüp de biraz sokulsa, hemen
 Vurur avını tâ kalbinin en derin yerinden!
 Mahalle kahvesi hala niçin kapanmamalı?
 Kapansın, elverir artık bu perde pek kanlı!
 Hayır, bu perde, bu Doğu'nun bakılmayan yarası
 Bu, çehresindeki pislîğiyle yurda yüz karası;
 Hayatımızda yararlı “gedikli” adıyla
 Açık durur koca bir milletin bakımıyla³²
 Sakın frengiye benzemeyin bu fecî durumu,
 Bu yara emmekte gayret ruhunu
 Mahalle kahvesi Doğu'yu öldüren bir unsurdur,
 Eski batakanelerin tam bir benzeridir.
 Acımaya layık zavallı ümmet ölmeden gömülür
 Söner bu çukurda anlayışı, sonra kendi ölür
 Pis ortamında öyle manzaralar görünür ki:
 Bakışların ışığı buraya yöneldiğinde kapkara olup çıkar³³.
 Yatar sefil zemininde ağırlaşmış bedenler
 Yüzer ağır havasında en kötü ruhlar
 Lanetli ağızlara benzer yarıklarıyla tavan,
 Kusar içinde neler varsa hatıralarından!
 O hatıralar sanmayın ki yüksek manalar taşır
 Bunlarda hep tarihimizin kötü tarafları vardır
 Neden eskilerin övünülecek taraflarını yok sayıp yalnız
 Geçmişimizin çirkinliklerine sarılmadayız?...

32 *A.g.e.*, s. 211.

33 *A.g.e.*, s. 213.

Değerlendirme ve Sonuç Yerine

Mehmet Akif Ersoy, kendini hiçbir zaman sosyolog veya toplumbilimci olarak tanımlamamıştır; fakat Ersoy'un iktidar biçimlerine karşı reddiyeleri, toplumsal meseleleri irdeleyen, hakikati gösterme çabası ile olayları eleştiren yazınları, onu toplumbilimciye yaklaştırmaktadır. Sosyoloğun görevinin herhangi bir kişiye veya kuruma hizmet etmek olmadığı düşünüldüğünde³⁴ Akif de bu kampta yerini alır. Belki de bu nedenle, Akif'in yazdıklarına şiir denmesi, alt metinde bir mesaj olduğunun düşünülmemesi onu her zaman hüznendirmiştir. “Şiir için “gözyaşı” derler, onu bilmem, yalnız, acımın gözyaşlarıdır bence bütün eserim”³⁵ ifadesi veya Mithat Cemal'e hediye ettiği *Safahat*'ın başına “Safahatımda eğer şiir arıyorsan arama... Üç buçuk nazma gömülmüş koca bir ömür heder”³⁶ isyanı, toplumsal bir başkaldırı niteliğindedir. Yine “dili yok kalbimin, bundan da ne kadar rahatsızım”³⁷ derken yazdıklarının bile hislerini anlatmaya tercüman olmadığını ifade etmektedir. Neticede bugün Akif'in toplumsal meselelere eleştirel yönelişinin, sosyal gerçekliği ileriye dönük kurma girişimi olduğu anlaşılır ve o zaman toplumbilimci kimliği de netleşmiş olur. Bu girişimi yapı-fail dikotomisini aşarak ve özellikle kurumsal odakları göz önünde bulundurarak fark etmek, tarihsel sosyoloji zeminine büyük katkılar sunar. Akif'in, eyleyiciyi büyüterek onu toplumsal planına dâhil etmesi, küçük insanı var eden bir düşünme pratiğini açığa çıkartmaktadır. Hayallerin, sevgilinin, neyin, şarabın varlığından uzaklaşan temalarla gerçeklik oradadır. Verem, onun metinlerinde aşk hastalığı değil, sefaletin işaretidir³⁸ ve bu nedenle yapı ve fail arasında kurumun varlığı her daim sorgu nesnesidir. Sokağın nabızı tutulurken, hastanın halinin anlatılması; geçim derdinden şikâyet edilirken, yıkıcı tehditlerin konuşulması, uzun vadede yapının ruhunda açılan gediklere işaret etmektedir. Şehrin içinde dolaşan eyleyicinin, dokunulabilecek, erişilebilecek biri olarak somutlaşması, dönemin güç dengesizliklerini serimlemek için bir göstergedir. Bize tanıdık geleni anlayabilmemizi sağlayan ve özellikle zor zamanlarımızda duygudaşlık kurabileceğimiz metinler, gerçekçi parametrelere dayanmaktadır. Bu işaretler bütüncesinin sistematik okunması, yapı ve fail arasında bir dolayım olarak varlık gösteren kurumların irdelenmesine ve güç dengelerinin hesaba katılmasına neden olacaktır. Özcesi, Akif'in yazınlarının sosyoloji havzasında tekrar okunması, ihmal edilmiş bir gerekliliktir ve bu gerekliliği yerine getirmek için tarihsel aralıkların nasıl değerlendirildiği ve hangi mevzuların nasıl modellendiği göz önünde bulundurulmalıdır.

34 Bourdieu, *Sosyoloji Meseleleri*, s. 23-43.

35 Ersoy, *a.g.e.*, s. 27.

36 Mithat Cemal, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 4.

37 Ersoy, *a.g.e.*, s. 27.

38 Orhan M. Okay, *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1989, s. 62.

Kaynakça / References

- Arslantürk, Zeki, Tayfun Amman, *Sosyoloji*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2001.
- Bourdieu, Pierre, *Sosyoloji Meseleleri*, çev. Aslı Sümer, Mustafa Gültekin, Filiz Öztürk, Büşra Uçar, Heretik, Ankara 2016.
- _____, *Devlet Üzerine*, çev. Aslı Sümer, İletişim, İstanbul 2015.
- Cangızbay, Kadir, “Kültür ve Medeniyet, *Türk Yurdu*, sayı 48, Ağustos 1991, s. 42-45.
- Cemal, Mithat, *Ölümünün 50. Yılında Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.
- Depeltau, François, “İlişkisel Dönüşün Yönü nedir?” *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, ed. Christopher Powell, François Depeltau, çev. Özlem Akkaya, yay. haz. Ali Esgin -Güney Çeğin, Phoenix, Ankara 2015, s. 251-284.
- Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*, haz. Ö. Faruk Huyugüzel, Fazıl Gökçek, Rıza Bağcı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- Goffman, Erving, *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*, Harvard University Press, 1974.
- Okay, Orhan M., *Bir Karakter Heykelinin Anatomisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1989.
- Öğütte, Vefa Saygın, *Kurumların Sosyal Gerçekliği*, Phoenix, Ankara 2019.
- Powell, Christopher- François Depeltau, “Giriş”, *İlişkisel Sosyoloji Ontolojik ve Teorik Yönelimler*, ed. Christopher Powell, François Depeltau, çev. Özlem Akkaya, yay. haz. Ali Esgin -Güney Çeğin, Phoenix, Ankara 2015, s. 15-32.
- Sökmen, Cem, *Aydınların İletişim Ortamı Olarak Eski İstanbul Kahvehaneleri*, Ötüken, İstanbul 2011.

